

УДК 81.373.611(07)

М. В. ПІГУР

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНТЕГРОВАНОГО ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРУ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Розглянуто питання інтегрованого вивчення словотвору в курсі сучасної української літературної мови. Розуміння окремих способів словотвору як мовленнєвих процесів окреслено шляхом міжрівневих зв'язків. Системно-інтегрований підхід у трактуванні мовних явищ забезпечує єдність лінгвістичної теорії і мовленнєвої практики в формуванні мовної особистості студента-філолога.

Ключові слова: словотвір, деривація, міжрівневі й міжпредметні зв'язки, узагальнювальні схеми і таблиці.

М. В. ПІГУР

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНТЕГРИРОВАННОГО ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО СОВРЕМЕННОМУ УКРАИНСКОМУ ЛИТЕРАТУРНОМУ ЯЗЫКУ

Рассмотрен вопрос интегрированного обучения словообразованию в курсе современного украинского литературного языка. Понимание отдельных способов словообразования как речевого процесса определено путём межуровневых связей. Системно-интегрированный подход к анализу языковых явлений обеспечивает единство лингвистической теории и речевой практики в формировании языковой личности студента филолога.

Ключевые слова: словообразование, деривация, межуровневые и межпредметные связи, обобщающие схемы и таблицы.

M. V. PIHUR

ORGANIZATION OF THE INTEGRATED LEARNING OF WORD FORMATION ON THE CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE COURSE

The question of the integrated learning of word formation is described on the contemporary Ukrainian literary language course. The understanding of certain ways of word formation as speech activities is described with the help of interlevel relations. The system-integrated approach in explanation of language facts makes it possible to conjunct linguistic theory and language practice in creating of the student-philologist's language personality.

Keywords: word formation, derivation, interlevel and intersubject relations, generalized schemes and tables.

Якісна лінгвістична підготовка студента-філолога є фундаментом педагогічної майстерності вчителя-словесника. Сучасна програма з рідної мови для загальноосвітньої школи передбачає формування в учнів широкого кола вмінь і навичок, а реалізація цього завдання можлива лише за умови належної підготовки педагога, який досконало володів би ними. Засвоєння системи мовних теоретичних знань і оволодіння мовленнєвими навичками для майбутнього учителя-словесника є базовими в навчальному процесі. Висока якість мовлення забезпечує ефективність процесу передання знань, обміну інформацією, сприяє вдосконаленню керування пізнавально-практичною діяльністю учнів, регулює взаємовідносини між вчителем та учнем. Педагог зможе забезпечити досягнення зазначеної мети, якщо глибоко осмислюватиме основні питання мовознавчої теорії, знатиме систему мови й закони її функціонування.

Особливої актуальності ця проблема набуває в наш час, коли виникла потреба в модернізації системи педагогічної освіти України, адже відомо, що вітчизняні педагогічні ВНЗ понині готують освітянські кадри за безнадійно застарілими навчальними програмами (програма з курсу сучасної української літературної мови складена понад 20 років тому) [1].

Певна річ, що впродовж цих років з'явилися нові ідеї в лінгводидактичних дослідженнях. Тому слушними є зазначені в Концепції розвитку вищої педагогічної освіти України в XXI столітті закономірності в прогнозуванні змісту освіти: 1) поглиблення міжпредметних зв'язків; 2) створення інтегрованих курсів; 3) усунення дублювання навчального матеріалу [2, с. 76].

Для вирішення проблеми інтеграції у вивченні української мови однією з важливих технологій є впровадження міжпредметних зв'язків між курсами лінгвістичного блоку, а також міжрівневих зв'язків у системі мови. Як показує практика, інтеграційні зв'язки між різними лінгвістичними курсами й курсом сучасної української мови та між одиницями різних рівнів у системі мови зводяться до двох основних напрямків. Перший з них торкається поглиблення теоретичних знань, що дає змогу вільно орієнтуватися у причиново-наслідкових зв'язках між одиницями мовної системи, давати їм кваліфіковане пояснення й оцінку. Другий забезпечує практичне оволодіння відповідними вміннями й навичками. Перший і другий напрями інтеграційних зв'язків у вивченні мови тісно пов'язані між собою, причому другий реалізується з опорою на перший.

Мета статті полягає в обґрунтуванні міжрівневої інтеграції як прийому вивчення окремих способів словотвору. На сьогодні відомо, що дериваційний механізм мови багатоаспектний. Загалом можна визначити п'ять функцій словотвірного процесу: 1) власне номінативна; 2) конструктивна; 3) компресивна; 4) експресивна; 5) стилістична. Вони відображають різні комунікативні наміри мовця: 1) створити необхідне найменування; 2) змінити синтаксичну будову мовлення; 3) створити більш коротку форму найменування (компресія); 4) отримати експресивну форму висловлення; 5) використовувати засіб висловлення, який буде відповідати стилю і тину мовлення.

У контексті сказаного, а також за умови функціонально-діяльнісного підходу до викладання рідної мови у школах та ВНЗ, першорядного значення у вивченні мовних явищ набуває їх комплексна характеристика. Щодо словотвірних процесів, то найбільш повно це репрезентують транспозиційний спосіб (конверсія) творення слів, спосіб зрощення (лексико-семантичний), словоскладання, основокладання й аббревіація.

Транспозиційний спосіб (конверсія) – це утворення слова, яке базується на «функції словозмінної парадигми: вживання слова в новій синтаксичній функції, супроводжується набуттям нового морфологічного значення і зміною засобів його вираження» [3, с. 125]. Зауважимо, що, вивчаючи цей процес, учені користувались різними термінами для його окреслення: перехід (М. Греч, А. Востоков, В. Виноградов), перехідність (А. Бедняков, А. Каламова), трансформація (В. Мігірін), транспозиція (О. Скороглядова), конверсія (О. Смирницький). Як і будь-який трансформаційний процес, конверсійне словотворення залежить від комплексу синтаксичних, морфологічних і семантичних умов.

Однією з синтаксичних причин переходу слова з однієї частини мови в іншу є еліпсис, який зумовлено різними причинами процесу мовлення: швидкий темп мови (Д. Овсянико-Куликовський), закон економії сил мовця (А. Пешковський, О. Потебня).

Еліпсис має словотвірне значення при субстантивзації атрибутивних частин мови – прикметників, діеприкетників, порядкових числівників і означальних займенників. Вони субстантивують у випадку еліпсиса у словосполученні «атрибутивна частина мови + означувальний іменник»: *черговий учень* → *черговий*.

Причинами інтеграції семантичних, морфологічних і синтаксичних чинників пояснюються процеси предикативації та адвербіалізації. Виявити адвербіалізовану словоформу і співзвучну з нею повнозначну частину мови можемо тільки в тексті (контексті). Отже, реалізується мовне явище лише у процесі мовлення: *Додолю верби гне високі, горами хвилі підійма. За горами гори, хмарою повиті* (Т. Г. Шевченко).

Важливим питанням під час вивчення трансформаційного словотворення є поняття словотвірної бази і словотворчого засобу.

Словотворчий засіб у словотворі – це той компонент, яким похідне відрізняється від твірного. Під час словотвірної трансформації – це семантичні, лексико-морфологічні і синтаксичні елементи похідного слова, за допомогою яких воно утворилося і якими відрізняється від твірного [3, с. 88]. Отже, словотворчим засобом при транспозиційному словотворі є перехід слова з однієї частини мови і ті чинники, які зумовлюють цей перехід (семантичні, морфологічні і, зрештою, синтаксичні). Таким чином, можемо стверджувати, що

причиною такого переходу є дистрибуція, інноваційне синтаксичне і лексичне поєднання слів у реченні. Основна ж причина транспозиції в системі – це мови є комунікативна потреба в цьому носіїв мови.

Наступним продуктивним способом словотворення, який базується на синтаксичній основі, є складання. Особливість композитних дериватів – те, що вони безпосередньо є синонімами до відповідних їм одиниць синтаксичного рівня. У зв'язку з тим процес утворення будь-якого слова, і складного зокрема, поділяють на два етапи:

- утворення складного найменування (в результаті розгортання): не тільки словосполучення, а й більш складної одиниці: *той, хто має чорні крила* →;
- власне «універбізація» – створення слова (універба), тобто створення в процесі комунікації певної лексеми як одного з варіантів можливого: → *чорнокрилий*.

Оскільки, словотворення – це процес комунікативний (виникає з потреби спілкування і проходить у ньому), то в ньому чітко прослідковується тенденція до економії. Тому замість словосполучення чи речення використовується в мовленні компактна структура – складне слово, яке є результатом компресії. Тут мова йде про синонімію найменувань на різних рівнях: одиниця синтаксичного рівня синонімічна до одиниці словотвірного рівня: *чорні брови* → *та, що з чорними бровами* → *чорноброва*: «В реальних процесах мовленнєвої діяльності завдання універбізації розв'язується, зазвичай, як часткове завдання поряд з формуванням більш розгорнутого найменування, що і виступає як контекст до універба» [5, с. 28].

Оскільки композит і словосполучення чи речення є синонімічними одиницями на різних рівнях, то можемо визначити і спільний прийом вивчення цих одиниць – метод перифраз (Н. Клименко, З. Волоцька, М. Гоновська).

Н. Клименко вслід за М. Гоновською під «перифразою» розуміє:

- прийом інтерпретації, що розкладає мовний вираз на простіші поняття;
- еквівалентне, але аналітичне мовне висловлювання, що конкурує з дериватом;
- частину механізму мислення, що лежить в основі появи нових дериватів [2, с. 53].

За характером словотвірної бази до складання, зокрема основоскладання, прилягає такий спосіб словотворення, як зрощення (лексико-семантичний): одиниці синтаксично оформленого словосполучення поєднуються в одну лексему: *нижче підписаний* → *нижчепідписаний*. Отже, при лексико-синтаксичному словотворенні відбувається конденсація змісту словосполучення у єдину номінативну одиницю, яка є назвою одного поняття.

Ще один важливий чинник інтеграції синтаксису й словотвору – функціонування мовної моделі «актуальне членування речення». Суть у тому, що названу модель застосовуємо і під час вивчення словотвору: частина слів утворюється за принципом актуального поділу на тему і рему (дане і нове). Темою слова (тобто відомою спільною частиною твірного і похідного) є твірна основа, а ремою – дериватор, тобто словотворчий засіб.

Ідея про використання поняття актуального синтаксису в словотворенні належить Ю. Гінзбургу. Також вона характерна для праць багатьох слов'янських лінгвістів (М. Докуліл, Я. Розвадовський, П. Соболева, І. Теплов, І. Торопцев). Саме ці представники трансформаційної граматики на різному мовному матеріалі доводять «синтаксичність» словотвірних процесів.

Враховуючи вище описані чинники, організовуємо вивчення перелічених способів словотвору в курсі «сучасної української літературної мови», а саме у блоці занять зі словотвору, що передбачає засвоєння таких тем: «Безафіксне словотворення», «Складання», «Транспозиція (конверсія)», «Компресія (зрощення)».

Мета вивчення тем цього блоку:

- осмислення і усвідомлення способів словотворення як категорій, що зумовлені лексико-семантичними і синтаксичними чинниками;
- усвідомлення і засвоєння компонентів словотворчих засобів при безафікському словотворенні з необхідністю вироблення вмій і навичок:
 - розпізнавати види безафіксного словотворення в тексті;
 - розмежовувати види транспозиційних перетворень між словами;
 - використовувати виучувані явища у власному мовленні;
 - пов'язувати виучуваний матеріал у систему.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Домінантною формою організації навчального процесу є практичні заняття. Їх загальна структура така:

1. Засвоєння понятійно-термінологічного тезаурусу кожної теми. З'ясування семантико-функціональних особливостей вичуваного словотвірного явища (цей етап охоплює роботу над опорними конспектами).

Наведемо фрагменти завдань на цьому етапі.

- Прочитайте опорний конспект і встановіть, чи матеріал цього конспекту зможе забезпечити досягнення поставленої мети (теоретична частина)?

- Зіставте матеріал опорного конспекту з матеріалом шкільного підручника «Рідна мова» для 6 класу (Глазова О., Кузнецов Ю. «Рідна мова». Підручник для 6 класу. – К. Педагогічна преса, 2006. – С. 94–97, 103, 115–117) і з'ясуйте, який матеріал є спільним.

- Чому у шкільному підручнику не вживаються терміни композити, юкстапозити? Як ці поняття окреслено у шкільному підручнику?

- За опорною схемою зіставте словосполучення і складне слово. Зробіть висновок про їх спільні і відмінні ознаки.

2. Робота зі шкільними програмами і підручниками (з'ясування презентації вичуваного матеріалу в шкільній навчально-методичній літературі).

Такий вид роботи репрезентує міжпредметну інтеграцію (учасна українська літературна мова і «Методика навчання української мови») та сприяє формуванню методичної компетенції як складника професійної компетенції майбутніх учителів-словесників.

3. Робота з узагальнювальними таблицями і схемами.

Таблиці і схеми, які використовуємо на цьому етапі, містять базові поняття з теми і їх тлумачення, і тому мають узагальнювальний характер.

4. Виконання тренувальних вправ і завдань, метою яких є формування й удосконалення мовно-мовленнєвих умінь та навичок.

Навчальним матеріалом на цьому етапі заняття завжди є текст, бо тільки в ньому функціонують словесні одиниці, що становлять предметом розгляду в словотворі. «Наслідки семантико-дериваційних перетворень виражаються не безпосередньо у формально-звуковій структурі похідного, а в контексті його функціонування», – вказує Л. В. Сахарний [5, с. 32].

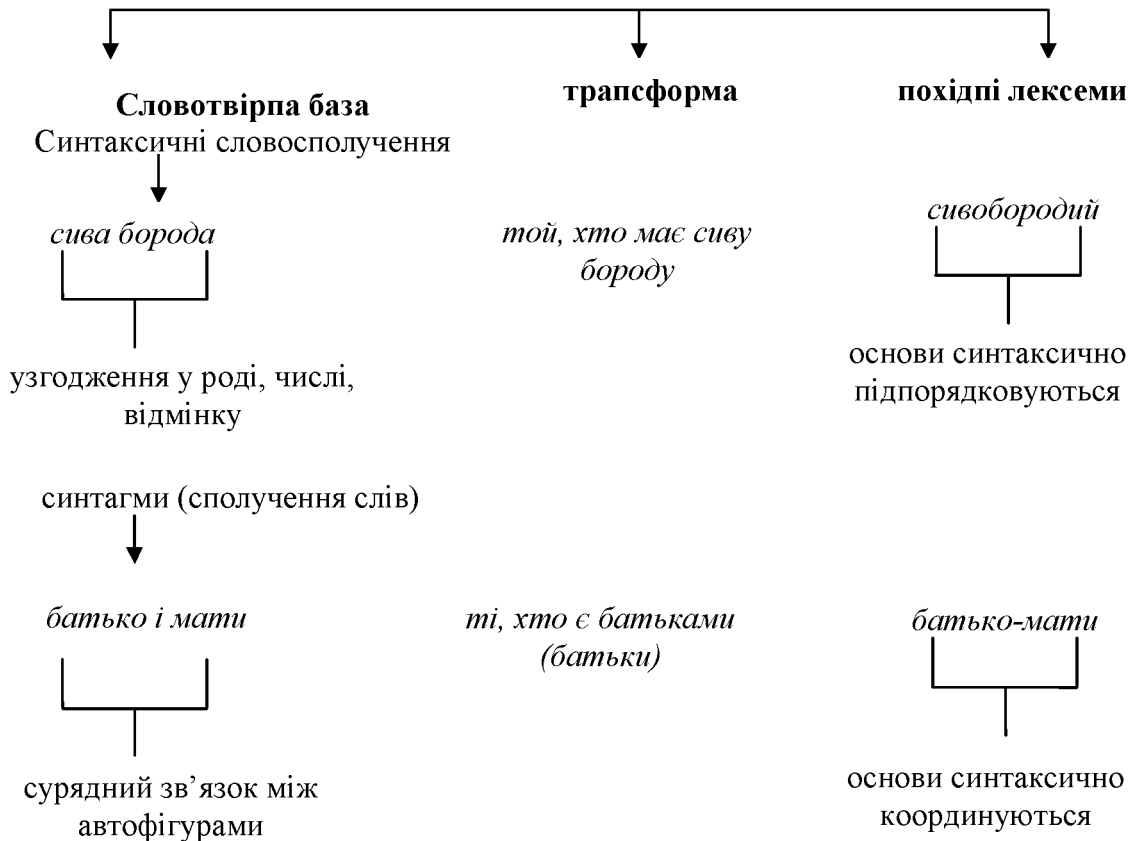
Наведемо фрагменти завдань на цьому етапі заняття.

I. Трансформаційні вправи.

Ознакові номінативи

Базові іменникові словосполучення	Похідні прикметникові утворення:
<i>стіл з дерева</i>	<i>дерев'яний стіл</i>
<i>перевірка за тестами</i>	<i>тестова перевірка</i>
Характерні ознаки і умови існування цих номінативів в українській мові:	
- значення конкретної референції	- похідні прикметникові утворення мають узагальнювальне значення
- характерні для розмовно-побутового мовлення	- часто використовуються як термінологічні утворення: <i>тестова перевірка</i>
- поєднання "ім. + ім. у непр. відмінку" в українській мові обмежень не має.	- не завжди можна утворити таку референцію

Опорна схема

Вправа 1. Поясніть значення композитів і юкстапозитів шляхом виведення трансформ. Поясніть правила написання слів, утворених складанням.

Далеко/сяжний, високо/шановний, гірничо/рудний, синьо/зелений, купівля/продаж, шлако/бетон, жовто/гарячий, кіловат/година, північно/східний, грам/молекула, вакуум/апарат.

Вправа 2. Подані синтаксичні висловлювання трансформуйте в універби.

Медико-санітарний батальйон, фізична культура, фінансовий інспектор, лісова смуга, командир дивізії, дипломатичний кур'єр.

Поясніть правопис слів.

II. Доповнення мовного матеріалу.

Вправа 3. У текст уведіть композитні прикметники. Як змінився текст?

На сінокосі

Луг лежить, неначе барвистий килим. Скільки різних квітів! Аж ген простягся луг до самої річки. І вітерець гоїдає... трави, ... квіти, немов ... хвилі котить по луку.

Трави вже готові, треба поспішати косити сіно. Бо вже незабаром і... жито поспіє.

Он торохтить одноманітно сінокосарка і покірно падає під її ... ногами густа трава, барвисті квіти. Тепер аж наступного літа будем милуватись дивною,.... красою цих луків. (За О. Копиленком).

III. Аналітично-стилістичні завдання.

Вправа 4. Які із складних прикметників у цьому тексті можна вважати художніми неологізмами? Замініть їх власними.

- Захеканий, я зупинився посеред біло-рожевого-блакитного дня. (М. Стельмах).
- Пшениці над нами стоголосі, і синіють ріки на зорі.... (А. Малишко).
- Я подарую тобі айстри і принесу з туману шаль; вдягну обручку з бронзолісту на пальці-струни твоїх рук. (М. Подолян).
- На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли. (М. Рильський).

• Як не любити зими сніжно-синьою на Україні моїй, саду старого в нухнастому інеї, сивих веселих завій! (М. Рильський).

IV. Створення власного висловлювання.

Опишіть зовнішність та характер свого товариша (товаришки), використовуючи складні прикметники.

Описаний вище комплексний підхід до аналізу словотвірного процесу на заняттях з української мови є однією з найважливіших передумов засвоєння студентами лінгвістичних знань як системних. Пошук оптимальних шляхів презентації матеріалу зі словотвору призводить до висновку про необхідність уведення в практику викладання мови понять і методів сучасної словотвірної теорії, що спрнятимуть подоланню ізоляції у вивченні мови як функціональної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1998. – 189 с.
2. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К.: Наукова думка, 1984. – 251 с.
3. Любар О., Розвиток вищої педагогічної освіти України в ХХІ столітті: концепція / О. Любар, Д. Федоренко // Рідна школа. – 1994. – № 8. – С. 76.
4. Невідомська Л. М. Деривація та її основні види / Л. М. Невідомська // Українознавчі студії: науково-теоретичний журнал Інституту українознавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. – 1999. – № 1. – С. 26–39.
5. Сахарний Л. В. Структура слова – универба и контекст / Л. В. Сахарний // Словообразовательные и семантико-семантические процессы в языке. – Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 1977. – 156 с.
6. Сучасна українська літературна мова: програма для студентів спеціальності 2102 / уклад. А. А. Грищенко, П. С. Дудик. – К.: РНМК Мінісвіти УРСР, 1988. – 35 с.

УДК 372.881.111.1'342

М. В. БРОДА

ОСОБАИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДРАМАТИЗАЦІЇ У ВИВЧЕННІ ФОНЕТИКИ АНГАЙСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано особливості застосування драматизації у вивченні студентами фонетики англійської мови, що сприяє кращому її оволодінню та реалізації на практиці комунікативного підходу до вивчення мови. Виявлено, що застосування технік драматизації підвищує мотивацію студентів до досконалого оволодіння фонологічною компетенцією, забезпечує позитивний психологічний клімат, створює умови для самоусвідомлення та самореалізації студентів, їхнього соціокультурного розвитку, втілює ідеї системності та інтегрованості навчання.

Ключові слова: драматизація, фонетика англійської мови, комунікативний підхід, фонологічна компетенція студентів.

М. В. БРОДА

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ДРАМАТИЗАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ ФОНЕТИКИ АНГАЙСКОГО ЯЗЫКА

Проанализированы особенности применения драматизации в изучении студентами фонетики английского языка, которое способствует лучшему ее овладению и реализации на практике коммуникативного подхода к изучению языка. Выведено, что применение техник драматизации повышает мотивацию студентов к совершенному овладению фонологической компетенцией, обеспечивает позитивный психологический климат, создает условия для самоосознания и самореализации студентов, их социокультурного развития, воплощает идеи системности и интегрированности обучения.

Ключевые слова: драматизация, фонетика английского языка, коммуникативный подход, фонологическая компетенция студентов.